

**Олександр
ЛИСОДЕД,**
доцент кафедри
кримінології та
кримінально-
виконавчого права
Національної
юридичної академії
України
імені Ярослава
Мудрого,
кандидат
юридичних наук

**Анатолій
СТЕПАНЮК,**
виконуючий
обов'язки декана
факультету підготовки
фахівців для
кримінально-
виконавчої системи
Національної юридич-
ної академії України
імені Ярослава
Мудрого,
доктор
юридичних наук

Умови відбування покарання у тюрмах Швеції

Шведська модель відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь побудована за принципом, згідно з яким наслідками злочину є покарання чи заходи, альтернативні покаранню.

При цьому стратегічним напрямом політики у сфері застосування покарань та поводження з правопорушниками є зведення до мінімуму кількості осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, і широке застосування заходів, альтернативних покаранню, які згідно з міжнародними документами йменуються громадськими санкціями та заходами запобігання, призначені для підтримки правопорушника в суспільстві і спрямовані на те, щоб правопорушник виконував певні умови або обов'язки, маючи при цьому можливість встановлювати або відновлювати важливі зв'язки в суспільстві та можливості для контакту та підтримки. Отже, громадські санкції та заходи дозволяють залишити правопорушників у контакті зі всіма чинними механізмами соціального контролю в суспільстві, надають можливість особі реінтегруватись до соціального життя, що є більш ефективним, ніж перебування особи у місцях позбавлення волі. Такий підхід цілком відповідає Рекомендаціям № R (99)22, що були прийняті Комісією Міністрів Ради Європи 30 вересня 1999 р. і передбачають застосування до правопорушників таких заходів, як громадські роботи, інтенсивний нагляд з боку громадськості, домашній арешт

із використанням електронних методів стеження або ж зобов'язання осіб, що перебувають у певній залежності (від алкоголю, наркотиків), пройти курс лікування. Ці заходи повною мірою застосовуються і в Швеції. Як покарання у цій державі застосовуються тільки штраф і позбавлення волі у вигляді тюремного ув'язнення, на особливостях відбування якого і хотілось би зупинитись у цій публікації.

Для виконання покарань чи альтернативних їм заходів у Швеції створена Служба тюрем і пробації, яка підзвітна і підконтрольна Міністерству юстиції Швеції. У своїй структурі Служба тюрем і пробації має 36 регіональних управлінь. На території кожного управління знаходяться, як правило, 1–2 тюрми, слідчий ізолятор та служба пробації. У цілому в Швеції 55 тюрем, 43 служби пробації та близько 20 слідчих ізоляторів. Кількість місць для розміщення затриманих у слідчих ізоляторах коливається від 30 (у найменших) до 300 (у найбільшому слідчому ізоляторі Кроноберг у Стокгольмі), а середня тюрма розрахована на 45–80 засуджених. Хоча є й кілька великих (за шведськими вимірами) тюрем, у яких можливе розміщення до 300 засуджених (переважно це — засуджені за тяжкі злочини і на значний строк). Невелика максимальна наповненість тюрем обумовлюється тим, що щорічно у тюрмах знаходиться не більше 5 тис. осіб, хоча до тюремного ув'язнення засуджуються близько 14 тис. осіб. У цілому кількість засуджених у Швеції на 100 тис. громадян — 65 осіб¹. Це пояснюється, як уже зазначалося, широким застосуванням заходів, альтернативних покаранню, а також практикою призначення невеликих строків позбавлення волі з обов'язковим умовно-достроковим звільненням після відбуття 2/3 строку покарання. За загальним правилом, мінімальний строк тюремного ув'язнення — 14 днів, максимальний — 10 років. Але в деяких випадках, наприклад при сукупності злочинів, мінімальний строк позбавлення волі — вже 4 роки, а при вчиненні тяжких злочи-

нів, а також стосовно окремих категорій рецидивістів, максимальний строк позбавлення волі може бути подовжений і до 18 років. За вчинення особливо тяжких злочинів, зокрема за вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, державну зраду, можливе призначення довічного позбавлення волі. Але таких засуджених у шведських тюрмах трохи більше ніж 100 осіб. Ця категорія засуджених має право на помилування, і якщо таке їм буде надано — то довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк, і вони мають можливість з урахуванням вищезазначених положень шведського законодавства відбутися строк покарання вже через 12–15 років.

Можна стверджувати, що тюрми Швеції різняться між собою хіба що ступенем охорони засуджених (так званими "рівнями безпеки")*. Це виявляється, у першу чергу, в наявності різних технічних засобів у зовнішній охороні (металева сітка чи залізобетонна стіна як огорожа тюрми або їх поєднання, різна кількість і різне розміщення відеонаглядових пристроїв по периметру тюрми) та частково у внутрішній охороні засуджених у відділеннях, де вони проживають (різне блокування дверей камер та виходу з відділення, різна сигналізація на вікнах камер, різна система відеонагляду у відділеннях). При цьому тюрми Швеції не мають ні воєнізованої охорони, ні спеціальних воєнізованих формувань для угамування засуджених. А співробітники тюрем, хоч і називаються офіцерами чи контролерами, є звичайними цивільними

* Слід зазначити, що в майбутньому за таким принципом планується перебудувати і діяльність виправно-трудоустанов України. Це, зокрема, впливає зі ст. 11 проекту Кримінально-виконавчого кодексу України, який вже прийнятий в першому читанні Верховною Радою України. Згідно з положеннями вказаної статті кримінально-виконавчі установи будуть розподілені на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії), які, в свою чергу, будуть поділятися на колонії мінімального, середнього і максимального рівня безпеки.

особами, які, у нашому розумінні, перебувають на державній службі. Жоден співробітник тюрми не має вогнепальної зброї. Для припинення заворушень чи безчинств з боку засуджених створені тільки мобільні групи захоплення (одна — на 2–3 тюрми) із спеціально навчених офіцерів, які мають при собі лише наручники та гумові кийки. Головна мета таких груп — припинити заворушення за можливості без насильства над засудженими. Лише у крайніх, найбільш небезпечних для персоналу тюрми і засуджених, випадках на допомогу групі захоплення може бути викликана поліція. Та і дисциплінарні стягнення, які можуть застосовуватися до засуджених у тюрмі, значно різняться від тих, які передбачаються у ст. 67 Виправно-трудового кодексу (ВТК) України. Це всього лише: 1) попередження чи 2) незарахування певного періоду відбування покарання у тюрмі (до 10 діб) в загальний строк покарання. І ніяких карцерів, приміщень камерного типу чи штрафних ізоляторів. Навіть за втечу з тюрми передбачена тільки дисциплінарна відповідальність. Представники адміністрації тюрем пояснюють це тим, що у людини є природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання подовжується на термін перебування засудженого у розшуку. Але в деяких тюрмах є окремо розташовані на території відділення, у яких розміщуються засуджені, що мають певні відхилення в психіці (наприклад ті, що бояться спілкування з іншими засудженими), чи засуджені, які ведуть себе агресивно стосовно персоналу тюрми. Умови їх тримання такі ж, як і у звичайних відділеннях, але рівень охорони підвищений. Після проведення циклу спеціальних мотиваційних програм такі засуджені переміщуються в інші відділення.

Поміщення засуджених у тюрму з відповідним рівнем безпеки або ж навіть у відповідне відділення тюрми здійснюється спеціальною комісією у єдиному на всю країну центрі розподілу засуджених, який функціонує

при одній із великих тюрем*. Засуджені проходять спеціальне тестування за тестом HSR — 20, з ними проводиться співбесіда, а вже потім визначається вид установи, в якій вони відбуватимуть покарання. При розподілі одразу ж визначається строк, після відбуття якого засудженому можлива зміна умов тримання шляхом переводу в установу більш відкритого типу.

Порядок же відбування тюремного ув'язнення (те, що в нас іменується режимом і який різний для кожного виду виправно-трудових установ) у всіх тюрмах однаковий. Засуджені незалежно від того, в якій тюрмі відбувають покарання, мають однакові права й обов'язки. Досягнення мети покарання чи виправлення, як це передбачено, наприклад, ст. 50 чинного Кримінального кодексу (КК) України, перед адміністрацією шведських тюрем не ставиться. Зрозуміло, що не йде мова і про перевиховання.

Зупинімося лише на деяких аспектах відбування покарання у шведських тюрмах. По-перше, кожен засуджений має належним чином умебльовану камеру (ліжко, стіл, крісло, шафа, телевізор, вентилятор) з відокремленим

* Подібна система розміщення засуджених започаткована вже й в Україні. Згідно із Законом України від 11 липня 2001 р. "Про внесення змін до Виправно-трудового кодексу України" функцію розміщення засуджених по видам виправно-трудових установ було передано від суду до Державного департаменту України з питань виконання покарань, який наказом від 30 серпня 2001 р. № 157 створив регіональні комісії з питань розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудових установ. На нашу думку, таке нововведення, навіть за умови використання позитивного зарубіжного досвіду і виконання зобов'язань перед Радою Європи, до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України є передчасним. Див. докладніше: *Степанюк А. Ф.* Проблеми применения наказаний, порожденные новым Уголовным кодексом Украины / Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.). — К.—Харків, 2002. — С. 94–96; *Льсодед А. О.* Проблемах распределения осужденных по видам учреждений // Аспект: Інформ. бюл. — Донецьк, 2002. — № 2. — С. 9–11.

туалетом і умивальником. Лише в деяких тюрмах, збудованих ще за старими проектами, можливе розміщення по двоє засуджених у камері. В камері можна тримати певний інструмент та зняття для роботи за інтересами. Взагалі перелік предметів, які дозволяється мати засудженому при собі чи в камері, значно ширший, ніж у виправно-трудовах установах України². Засудженим, зокрема, дозволяється грати в карти, носити золоті та інші дорогоцінні прикраси, мати будь-яку зачіску, носити бороду чи вуса. У тюрмі засуджені носять одяг встановленого зразка. Проте це не тюремна уніформа, до якої ми звикли, а звичайні футболки, шорти, штани чи інший одяг відповідно до сезону, визначених кольорів із невеликою вишитою на верхній одязі емблемою кримінально-виконавчої системи Швеції.

Камера замикається тільки на ніч, у інший час засуджені можуть вільно пересуватися по відділенню, спілкуватися між собою, займатися за своїми інтересами. Для непередбачених ситуацій, які можуть виникнути вночі, камери обладнані переговірними пристроями з черговим по тюрмі. У холі відділення — невелика кухня з сучасними побутовими приладами (на випадок, коли їжа подається у вигляді напівфабрикатів), невелика бібліотека, більярд, телевізор із відеомагнітофоном. Перелік телеканалів, телепрограм чи книг встановлюються відповідно до угоди між засудженими й адміністрацією тюрми і не є нормованими. У кожному відділенні окремо розташовані душові кімнати з сауною. Залежно від виду тюрми відділення розраховані на перебування 10–20 засуджених.

У холі відділення знаходиться і телефон для засуджених. Попередньо засуджений подає заяву, в якій вказує перелік осіб, з якими він бажає спілкуватися по телефону. Після перевірки особи, що включені до такого списку і бажають поговорити по телефону із засудженим, передають своє прохання адміністрації через комутатор тюрми, й у вільний час засуджений завжди може з ними зв'язатися.

Кількість розмов обмежується хіба що наявністю грошей на особовому рахунку засудженого. Але згідно з правилами поведіння у тюрмі персонал має право контролювати телефонні розмови шляхом прослуховування під кутом зору забезпечення безпеки функціонування тюрми, безпеки самих засуджених або ж осіб на волі.

Засуджені мають право на побачення, при цьому законодавством не регулюються періодичність і тривалість побачень. Рішення про надання побачення у кожному конкретному випадку приймає адміністрація тюрми. Разом з тим адміністрація може відмовити у наданні побачення, коли воно загрожуватиме стану безпеки у тюрмі, реінтеграції засудженого в суспільство після звільнення чи шкодитиме родичам засудженого або іншим особам. Для підтримання внутрішньої безпеки у тюрмі адміністрація має право проводити так звані "контрольовані" побачення, тобто коли за побаченням здійснює нагляд представник адміністрації. Також із міркувань підтримання безпеки в деяких випадках побачення може бути надане за умови, що особа, яка прибула на побачення, погодиться на огляд її речей, одягу та тіла. Побачення засудженого з адвокатом теж можуть контролюватися, але за умови, що хтось із цих осіб повідомить про необхідність такого контролю. Рішення ж про відмову в побаченні засуджений може оскаржити до Служби тюрем і пробачії.

Засуджені у Швеції також можуть отримувати короткострокові відпустки за межі тюрми. Дозвіл залишити тюрму може бути наданий засудженому для полегшення його повернення в суспільство за умови, що це не сприятиме продовженню злочинної діяльності чи іншої протиправної поведінки. Тобто це — право, а не обов'язок адміністрації тюрми, і від самого засудженого залежить, коли і скільки відпусток він отримає. Як правило, перші дві відпустки — кілька годин за межами території тюрми під наглядом контролерів тюрми, третя — на цілий день без нагляду, четверта —

три доби за умови, що засуджений при попередніх відпустках мав зразкову поведінку. Факт належної поведінки у відпустках є передумовою переведення таких засуджених до установ більш відкритого типу*.

Якщо у ст. 49 ВТК України прямо вказано, що засуджений до позбавлення волі повинен працювати, то такої чіткої вказівки законодавство Швеції не містить. Проте засуджені до тюремного ув'язнення мають брати участь у так званих "програмах зайнятості". Це може бути дійсно праця на виробництві у тюрмі (виготовлення певних предметів, деталей окремих приладів, фарбування, пакування тощо) за контрактами, які укладаються адміністрацією тюрми з суб'єктами підприємницької діяльності. При цьому ніяких денних чи інших норм виробітку не існує. Головне, щоб засуджений працював для свого задоволення, мав можливість отримати відповідні навички за певною професією, за допомогою яких зміг би забезпечити своє існування в суспільстві і не допускати неправомірної поведінки. Іншим прикладом зайнятості може бути навчання в окремих невеликих групах за інтересами: по отриманню навичок приготування різних видів їжі, правильного користування домашньою побутовою технікою, крою і шиття тощо. Відвідування шкільних навчальних занять, прослуховування спеціальних лекцій чи участь у реабілітаційних лікувальних програмах від наркоманії (до речі останнє — за власним бажанням і за письмовою угодою між адміністрацією і засудженим) також є участю у програмах зайнятості. За участь у будь-якій програмі зайнятості засуд-

жені отримують однакову заробітну плату, яка в перерахунку на українську національну валюту становить близько 300 грн. Слід зазначити, що для засуджених це — невелика сума, адже середньомісячна заробітна плата підданих Королівства Швеції становить (теж у перерахунку) близько 9—10 тис. грн. Високий рівень життя у цій країні, достатня заробітна плата та не зовсім вивірена інформація у засобах масової інформації країн колишнього соціалістичного табору, в тому числі й СНД, стосовно умов тримання засуджених у шведських тюрмах створили з цього приводу досить серйозну проблему: у 90-х роках Швеція зіткнулась із нашествиям емігрантів, які, не маючи можливості заробити кошти легальним шляхом, навіть вчиняли злочини, щоб "заробити трохи у тюрмі". Останнім часом іноземні громадяни, які вчинили злочини на території Швеції, піддаються екстрадиції за державні кошти. Це вважається доцільним, адже утримання одного засудженого у шведській тюрмі обходиться державному бюджету при зазначених вище умовах близько 170 доларів США на день**.

Усі тюрми в Швеції призначені для розміщення засуджених чоловіків. Є тільки одна жіноча тюрма, де утримується близько 90 засуджених жінок. Щорічно ж у Швеції до тюремного ув'язнення засуджується близько 150 жінок, і певна частина з

** В Україні ж, наприклад, у 1999 р., згідно з даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, із 127,3 тис. засуджених, які повинні забезпечуватись оплачуваною роботою, працювало лише 59,4 тис. осіб, або 46,6 %. Середня заробітна плата їх становила 2,01 грн. на день, а утримання одного засудженого для держави — 110—120 грн. на місяць. Відсутність зарплати не те що не дає змоги засудженим до позбавлення волі в Україні відшкодувати збитки, завдані злочиним державі чи потерпій особі, матеріально допомагати сім'ї, а й задовольнити потребу в найпростіших продуктах харчування чи предметах першої необхідності. Див.: Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К., 2000. — С. 159.

* У 2001 р. у чинному виправно-трудоваму законодавстві України також з'явилось право на відпустку, але тільки стосовно засуджених до обмеження волі. Згідно зі ст. 107-10 ВТК України таким засудженим може бути наданий дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру в святкові, неробочі та вихідні дні чи відпустка терміном до 12 діб один раз на рік за умов сумлінної поведінки та ставлення до праці. Однак у ст. 73 проекту Кримінально-виконавчого кодексу України положення про відпустки чомусь вже зникло.

них відбуває покарання у тюрмах для чоловіків в окремо розташованих відділеннях.

Не існує у Швеції і тюрем для неповнолітніх. Якщо суд дійде висновку, що неповнолітньому злочинцю слід призначити покарання у вигляді тюремного ув'язнення, то такий засуджений розміщується також у тюрмі для чоловіків в окремо розташованому відділенні (щорічно у Швеції їх близько 50 осіб, як правило, засуджених за учинення тяжких злочинів). Але переважна частина неповнолітніх з 1999 р. за учинення злочинів розміщується у спеціальних виховних центрах по поводженню з молоддю на строк від 14 діб до 4 років. Це — установи, які вже не знаходяться у віданні Служби тюрем і пробації, а підпорядковані місцевим органам муніципальної влади. В таких установах розміщуються неповнолітні, яким виповнилося 14 років. Залежно від строку, який визначено судом, неповнолітні можуть знаходитися у таких центрах і до досягнення 22 років. У центрі є відділення як закритого, так і відкритого типу. Зокрема, вихованці з відділень відкритого типу мають можливість вільного пересування не тільки по території центру, а й за його межами: відвідувати прилеглі селища чи містечка або ж навіть продовжувати навчання у школі, яка найближче розташована до

центру. Цьому, безумовно, передують зразкова поведінка у відділенні закритого типу, належне виконання усіх вимог вихователів та іншого персоналу центру, прагнення до навчання тощо. Для порівняння зазначимо, що умови тримання неповнолітніх у таких центрах набагато кращі, ніж умови відпочинку нашої молоді у колишніх піонерських таборах. Хотілося б лише підкреслити, що кожен неповнолітній у своїй кімнаті має персональний комп'ютер.

У межах окремої статті неможливо досить повно і детально висвітлити всі аспекти діяльності системи виконання покарань у Швеції. Але слід погодитися з тим, що ця система дійсно є пенітенціарною. Системою, в якій не принижуються честь і гідність, не калічаться людські душі, персонал не зловживає службовим становищем, а робить все для того, щоб злочинець після відбуття покарання став законослухняним громадянином і приносив користь не тільки собі, а й суспільству та державі. Системою, в якій виконуються вимоги Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, Мінімальних стандартних правил поводження з засудженими, Європейських тюремних правил та інших, не менш важливих, міжнародно-правових документів.

¹ В Україні ж, для порівняння, ця цифра перевищує 400, незважаючи на періодичні амністії. Див.: Гель А., Мацько А. Новий Кримінальний кодекс — нові проблеми? // Аспект: Інформ. бюл. — Донецьк, 2001. — № 4. — С. 5.

² Див.: Додаток № 5 до п. 17, 26.4 Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудо-вих установ, затверджених наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110.

Рекомендовано до друку кафедрою кримінології і кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого